

DOI 10.51558/2490-3647.2022.7.4.69

UDK: 821.163.4(497.6).09 Samokovlija I.

Primljeno: 03. 02. 2023.

Izvorni naučni rad
Original scientific paper

Edina Murtić

DJETINJSTVO I LIKOVI DJECE U PRIPOVIJETKAMA ISAKA SAMOKOVLJE

Likovi djece u Samokovlijinim pripovijetkama ostavili su osebujan i prepoznatljiv trag u bosanskohercegovačkoj književnosti. U radu se na tragu postulata Philippea Arièsa fenomen djetinjstva sagledava iz perspektive promjenjivosti u poimanju pozicije djeteta i djetinjstva u različitim društvenim i ideološkim kontekstima. Likovi djece, prema obuhvaćenim razmaranjima, kontekstualizirani su između stvarnosnih i književno-fikcionalnih aspekata sefardskog naslijeđa. Na odabranim primjerima Samokovlijinih pripovjedaka o djetinjstvu i djeci uočavamo najvažnije autorove pripovjedačke strategije. Rad također ukazuje na činjenice koliko je tradicionalno poimanje djeteta i djetinjstva u bosanskohercegovačkoj kao i bosansko-sefardskoj književnoj baštini učinilo da u Samokovlijine likove djece budu učitani tipični i karakteristični socijalni, kulturni i povijesni elementi identiteta.

Ključne riječi: djetinjstvo; Isak Samokovlija; sefardska književnost; bosanskohercegovačka pripovijetka o djeci

1. UVOD

Tekst molitve *Kol Nidre*

*Bože nosim naslijeđe svojih praotaca
I grijeha njihove
I ja sam grešan.
Podari nam milost, iskupi grijeha nam naše*

*Zavjetujem se da ću ja
I potomci moji
Biti sluge tvoje.
Za vijeke vjekova.*

U razgovoru s Moricom Albaharijem zabilježila R. Kadrić (2010: 55).

Likovi djece protežu se kroz pripovjedački opus Isaka Samokovlije (Goražde 1889 – Sarajevo 1955) u širem krugu pripovjedaka od onog u koji ubrajamo njegove najpoznatije pripovijetke o djeci: *Mirjamina kosa* (1928), *Kadiš* (1928), *Kako je Rafael postajao čovjek* (1946), *Solomonovo slovo* (1946).¹ U novom društvenom kontekstu poslijeratnog vremena Samokovlijini tekstovi se i dalje oslanjaju na tradiciju i duhovno naslijeđe. Utkivanje književnih tema iz prošlosti u savremeni tok života pratimo u ovim pripovijetkama kao jednu od konstantnih poetičkih odrednica. U nekima je, međutim, primjetno pomjeranje tradicionalnog, patrijarhalnog koda u odnosu prema poziciji djeteta unutar porodice i društva. Tradicionalna pozicija djeteta u društvu i porodici u drugoj polovini XX stoljeća doživjela je preokret, pa se dijete i djetinjstvo sve više izučavaju u različitim naučnim disciplinama. Tako se interes, pristup i mjesto djeteta pomjera sa margine u centar. U savremenom pedagoškom pristupu dijete nije samo objekt, već ravnopravan sudionik zbivanja u životu, ali i u književnosti. Takva je npr. pozicija dječaka Milenka u Samokovlijinoj pripovijeci *Milenkova radost*. Slike kojima je Samokovlija predstavio bosanskohercegovačko djetinjstvo možemo povezati sa

---

1. Tako na primjer pripovijetka *Djeca ulice* (1933) obuhvata grupu nejevrejske djece, koja u ateljeu slikara Petra Romanovića nalaze utočište od gladi, zime i bezizlaza spoljašnjeg svijeta. Likovi nisu psihološki iznijansirani, već se prikazuje jedno teško djetinjstvo u neimaštini i likovi dječaka kojima je jedino sklon umjetnik Petar, dok su svi drugi odrasli likovi prikazani kao sebični i bešćutni. Pripovijetka ima obilježja predratne bosanskohercegovačke socijalne literature, a likovi djece su nosioci slike svijeta koja implicite izražava nezadovoljstvo i poziv na pobunu protiv socijalne nepravde.

onima koje su općenito tamnija strana u fikciji i historiji djetinjstva (Dickens, Čehov, Hugo u svjetskoj, Andrić, Kikić, Ćorović, Kočić u bosanskohercegovačkoj književnosti). Za razliku od navedenih autora koji imaju kritički odnos prema društvenoj zbilji promatranoj kroz aspekt tema o djetinjstvu i istaknute likove djece, poznati su i drugačiji primjeri kojima autori prezentiraju idilične, nerijetko autobiografske slike i sjećanja na djetinjstvo. Tolstoj, Proust, Kulenović, Ćopić i brojni drugi koji su na ovaj način tretirali teme iz djetinjstva, prezentirali su viđenje prožeto vedrinom i zaštićenošću djece u tom posebnom perioda života, pa čak i kada priča uključuje ratna zbivanja (Ćopić). Zbog toga Samokovlijine pripovijetke o djeci, posmatrane u širem kontekstu, otvaraju neka kulturološka pitanja koja se generalno tiču djetinjstva ali i bosanskohercegovačkog djetinjstva kroz vrijeme i dinamiku društvenih promjena.

2. BOSANSKOHERCEGOVAČKO DJETINJSTVO U KONTEKSTU NAJZNAČAJNIJIH ISTRAŽIVANJA

Da bismo približili svijet djetinjstva i likova djece koji aktueliziraju Samokovlijine pripovijetke o djeci, prisjetićemo se da se evropska nauka tek od XX stoljeća počinje značajnije zanimati za sistemsko izučavanje djetinjstva. Za izučavanje historije djetinjstva i njeno uvođenje u naučne agende evropskih i američkih akademskih disciplina posebno je zaslužan Philippe Ariès, koji je, uz to što je naglasio djetinjstvo kao krucijalan pojam suvremenosti, ukazao i na dinamiku različitih poimanja ovog pojma kroz vrijeme. Ariès promatra likovnu preobrazbu lika djeteta od antike do novog doba. Svojom studijom pokazao je kako se kroz ovaj odnos prema slikovnoj predstavi djeteta, prelamaju i najznačajnija obilježja neke epohe, a zatim ta zapažanja povezuje sa postojanjem ili izostajanjem interesa za djetinjstvo. U poglavlju „Otkriće djetinjstva“ (1989: 58-78) daje pregled kako se slika djeteta u umjetnosti mijenjala kroz vrijeme. Dok je helenskom vremenu dijete bilo obilato prisutno kroz slike „malih Erosa“ (Ariès 1989: 59), srednjovjekovna umjetnost, naprotiv, zanemaruje ove slike u ikonografiji. Ariès promatra likovnu preobrazbu lika djeteta od antike do novog doba, zaustavlja se na srednjovjekovnoj umjetnosti za koju je djetinjstvo nepoznato, što je evidentno i u književnosti tog doba. U evropskim intelektualnim i umjetničkim krugovima sve do sedamnaestog vijeka dijete se promatra kao individua jednaka odraslim. Takvo dijete prema tome nije trebalo niti posebne uvjete, pa ni knjige, izuzev što su postojao određeni fond školskih knjiga namijenjenih djeci.

Proučavanje historije djetinjstva u Bosni i Hercegovini, kao i prisustvo spoznaje o važnosti tema koje obuhvataju knjige i literatura za djecu u bosanskohercegovačkoj

nauci se nerijetko povezuje sa počecima razvoja školstva. Značajniji interes za proučavanje pozicije djeteta u porodici, školi, društvu javlja se uporedo sa širim društvenim istraživanjima koja uključuju pedagogiju, razvojnu psihologiju, etnologiju, sociologiju... Svijest o posebnim čitateljskim potrebama najmlađih čitatelja prisutna je u bosanskohercegovačkoj književnosti od XIX stoljeća (Idrizović 1976: 12). Među rijetkim istraživanjima koji se bave temom djetinjstva u bosanskohercegovačkoj nauci ističemo knjigu Sonje M. Dujmović (2021) *Pod državnim okriljem. Istorija djetinjstva u Bosni i Hercegovini 1878-1941*.² Autorica iznosi zapažanje o kompleksnosti teme istraživanja i važnosti interdisciplinarnog pristupa:

„Utemeljen je i stav da se za razumijevanje djetinjstva kao “inercijalnog fenomena”, pored pedagogije, razvojne psihologije, pedijatrije i već pomenutih nauka, doprinos treba očekivati i od arheologije, biološke antropologije (koja prati razvoj ljudskog mozga, ali i uvida paralelu u poređenju sa našim “zoološkim rođacima”), te religioznih studija i filozofije, koje trenutno djeluju manje-više bez međusobne saradnje.

Ne treba zaboraviti da sve savremene tendencije u istraživanju djetinjstva svoje temelje imaju tražiti u prvim razvojnim fazama navedenih naučnih disciplina.“ (2021: 11)

U Bosni i Hercegovini su prvi zapisi u kojima se aktuelizira život i položaj djeteta u prošlosti vezani za etnografe i skupljače narodnih običaja, umotvorina, tako da su ta saznanja nastajala ili uzgredno ili u nekom drugom kontekstu, ali za današnje istraživače predstavljaju riznicu na osnovu koje bi se mogao rekonstruisati nekadašnji život djeteta. Istraživački naponi i interes za narodnu običajnu praksu i sve što je s njom u vezi posebno su bili živi u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća, što se vremenski podudara sa kasnoromantičarskim zanosom na južnoslavenskim prostorima, ali i sa dolaskom Austro-Ugarske monarhije na prostore Bosne i Hercegovine i njenim snažnim institucionalnim podupiranjem istraživanja ove vrste, kao i otvaranjem građanskih škola.³

Naprijed smo ukazali na Arièsovu knjigu, koja je imala i značajna prijeporna mjesta, kao što je npr. vizualizacija djetinjstva na osnovu srednjovjekovnih prikaza djece kao odraslih u “umanjenom obliku”. Unutar porodice, kako nam je predstavio

---

2. Knjiga je rezultat istraživanja autorice, a nastala je u sklopu naučnog projekta Instituta za historiju Univerziteta u Sarajevu *Historija djetinjstva u Bosni i Hercegovini u XX stoljeću*.

3. „U drugoj polovini XIX st. Luka Grdić Bjelokosić, Nikola Buconjić, fra Ivan Frano Jukić, Sava Kosanović, fra Anto Knežević, Teofil-Bogoljub Petranović, Kosta Hadži Ristić, fra Grga Martić, Salih Sidiki Hadžihuseinović Muvekit, Vuk Vrčević su objavljivali svoja zapažanja u onovremenim časopisima, a etnolog dr. Tihomir R. Đorđević je ukoričio jednu oveću studiju o djeci“ (Dujmović 2021:11).

i Samokovlija u svojim pripovijetkama, evidentna su dva glavna Arièsova primjera. U prvom se dijete rano odvaja od porodice, odlazi u drugu sredinu na šegrtovanje, gdje se opet nalazi u okruženju odraslih, tako da tu gotovo više nema mjesta za djetinjstvo, a u drugom slučaju dijete je poput nekog ljubimca predmet „maženja“, „milovanja“ i izvor zabave (Ariès 1989). Sve ovo navodi na zaključak da „su reprezentacije djece, zajedno s drugim (npr. autobiografskim, etnografskim) izvorima Arièsa upućivale samo na jedno: u srednjem vijeku nije postojalo shvaćanje djetinjstva kao odjelitog i za budućnost pojedinca konstitutivnog doba” (Hameršak 2011: 11). Ariès zanimanje ograničava i ukazuje na „pokušaj tumačenja tradicionalnih društava“, a druga teza se odnosi na „novo mesto koje su dete i porodica zauzeli u industrijskim društvima“ (Ariès 1989: 13). Najznačajnija promjena koja se desila u XVII stoljeću bila je što je škola zamijenila „šegrtovanje“. Smatra se da je Perraultova knjiga bajki⁴, objavljena u vrijeme klasicizma (1697), imala određenu ulogu u procesu koji je dijete postavio u centar književnih pa i naučnih interesa, kao posebnu individuu, puno drugačiju od odraslih. Zohar Shavit (1986) interpretirajući Arièsova tumačenja dobro poentira da se od određene zajednice prvo očekuju prihvatanje djeteta kao individue, a tek tada, kada se pojam djeteta postavi na primjeren način, može se očekivati i pojava posebnih knjiga za djecu i književnosti za djecu.⁵ Tako ćemo u ovom radu na predlošku Samokovlijinih pripovjedaka o djeci, između ostalog, pokušati da uporedimo kako su određene kulturološke činjenice utjecale na oblikovanje likova djece i slike bosanskohercegovačkog djetinjstva s početka i prve polovine XX stoljeća. Pokazaćemo da za neke od ovih pripovijedaka gotovo u potpunosti važi Arièsovo zapažanje: „Pre bi se pomislilo da u tom svetu nema mesta za detinjstvo“ (1989: 58).

-
4. Iako su ove bajke bile upućene odraslima kao i djeci nemjerljiv je uticaj koji su Perraultove prve bajke imale na ukupan razvoj književnosti za djecu (Vidi Crnković 1986). Zohar Shavit zapaža kako se različite ideje o djetetu upisuju u istu bajku *Crvenkapica*. Tako se u skladu sa tim mogu pratiti promjene u varijantama ove bajke kod Perraulta i braće Grimm. Od bajke sa neveselim/tragičnim krajem bajka se sadržinom modificira i približava novim shvatanjima i potrebama djeteta. Tako od bajke koja bi se mogla svrstati u „priče za upozorenje“ sa sadržajem koji govori šta dijete ne bi trebalo raditi kada je samo, i šta mu se može desiti ako „skrene sa sigurnog puta“, ona poprima formu bajke sa sretnim krajem što je tendencija moderne bajke i književnosti za djecu.
  5. U Zapadnoj Evropi početak tog procesa vezuje se za sedamnaesti vijek, negdje prije, negdje kasnije, i to konstituiranje će trajati do devetnaestog vijeka kada se u evropskim krugovima odvaja knjiga za djecu i knjiga za odrasle. Čitav proces podrazumijeva institucionaliziranje građanskih škola, kao i objavljivanje prvih knjiga koje se upućuju ciljano najmlađoj čitalačkoj publici. To je podrazumijevalo razvoj dvije nove društvene činjenice: novi obrazovni/školski sistem, kao i pojavu novog čitateljstva i tržišta koje se odnosilo na dijete i knjige za djecu (Shavit 1986). Zaslugama Perraultovih bajki proces je krenuo iz Francuske, a postepeno se prenio i na Njemačku i Englesku, kao i druge evropske sredine.

3. SVIJET SAMOKOVLIJINIH PRIPOVIJEDAČA I KNJIŽEVNO NASLIJEĐE

U sve što je napisao Samokovlija je utkao talent izrazitog pripovjedača, jednog od najreprezentativnijih i najboljih iz *Grupe sarajevskih književnika*.⁶ Analizirajući sa vremenskom distancom od šezdeset godina razumijevanje fenomena bosansko-hercegovačke pripovijetke o kojem je pisao Jovan Kršić⁷, Zdenko Lešić dolazi do sintetičkog zapažanja da u sveobuhvatnosti ovog fenomena nalazimo „razlike kao i sličnosti, i antagonizme kao i saglasnosti, i razvojne tendencije kao i napetosti između sila »tradicije« i sila »moderniteta«” (1988: 14). Budući da je bio i dramski pisac Samokovlija je u prozi strategiju naratora podupirao dramskim elementima, te, „više nego u radnji (...) nalazi dramatično u stanjima svijesti” (1988: 279). Lešić je upozorio i na čitavu strukturu pripovijetke sa karakterističnom prvom rečenicom kao najjavom, zatim razvojem radnje do njenog vrhunca i raspletom u vidu tragičnog kraja. U pripovijeci *Drina* posvjedočio je Samokovlija autobiografski o historijskim dramama koje su odredile brojne sudbine, pa i njegovu. Obilježili su je Drugi svjetski rat, stradanje sarajevskih Jevreja među kojima i njegova dva brata, ali i život potpuno ispunjen neprekidnim balansiranjem između liječničke i književne prakse.⁸ Samokovlija je bio

---

6. Ova grupa je osnovana 1928. godine, kada je objavila zbornik *Sa strana zamagljenih*. Činili su je: Ivo Andrić, Srđa Đokić, Borivoje Jevtić, Hasan Kikić, Jakša Kušan, Marko Marković, Radovan Tunguz Perović Nevesinjski, Jovan Palavestra, Isak Samokovlija, Milan G. Čurčić, Hamza Humo, Verka Škurla Iljić. U predgovoru zborniku Jovan Kršić je fenomen pripovjedača koji su u zborniku objavili pripovijetke označio terminom *pripovjedačka Bosna*. Govoreći o bitnim karakteristikama ovih pripovjedača po kojima su se izdvojili u odnosu prema srpskim i hrvatskim piscima tog vremena, Kršić je istakao: oslanjanje na tradiciju usmene književnosti, sukobljavanje vjekovnog, tradicionalnog, oživotvorenog u patrijarhalno-orijentalnom sa prodorom modernih, novih vremena u evropskom kontekstu, unošenje živog narodnog govora, bosanskog jezika u pripovijetke.

7. Jovan Kršić je autor poznate sintagme *pripovjedačka Bosna*, što je i naziv predgovora iz 1928. u zborniku *Sa strana zamagljenih*.

8. U sjećanjima na oca Rikica Samokovlija-Najdanović svjedoči o njegovoj liječničkoj posvećenosti, ali i jednako žaru prema pisanju:

„A radio je zaista mnogo – kao sreski ljekar, kasnije kao savjetnik za zdravlje u Banskoj upravi, na terenu; išao je i na sastanke raznih društava kojima je pripadao: *Grupe sarajevskih književnika*, *Crvenog krsta*, *Društva ljekara*, *Benevolencije* (dobrotvornog jevrejskog društva, koje ga je i stipendiralo za vrijeme studija u Beču). Kod kuće ga pamtimo uvijek za pisačim stolom, sa nalivperom u ruci ili običnom olovkom, kako piše, popravlja, prevodi, rediguje...

I danas mi se čini nevjerovatno da do poslije rata nikad nije išao na godišnji odmor – možda to nije bilo tada ni uobičajeno kao danas, ne znam.

Ljeti je tata išao na akcije »urezivanja ospica«, kako se tada zvalo vakcinisanje protiv variole. Sestra i ja smo ga vrlo često pratile, pogotovo kad smo bile nešto starije. Tih izleta, kako smo mi te akcije doživljavale, sjećam se sa velikim uživanjem. Tata inače nije imao mnogo vremena za nas, a tada je bio po cijeli dan sa nama. Nekad pješke, nekad na konju ili u seljačkim kolima, obilazili smo okolna sela Sarajeva: Buloge, Han Ploču, Mošćanicu, Hum, Pale, Trnovo itd.“ (prema Tutnjević 1986: 231)

izrazit pisac ambijentalne sarajevske sredine, a o tome su pisali gotovo svi koji su vrednovali književni rad ovog pisca (Lešić 1988, Begić 1987). Kako je Sarajevo ili “mali Jeruzalem” (Nezirović 1992) bilo najznačajnije balkansko sefardsko središte, za našu analizu bitne su dvije činjenice: Sefardi⁹ su u Bosni i Hercegovini živjeli u gradovima, vezani za zajednicu ponajviše radi očuvanja vlastite vjere i tradicije, a druga činjenica jeste da su zadržali jaku unutarnju koherentnost, uz istovremeno prilagođavanje bosanskoj sredini.

„Naravno živeći u bosanskoj gradskoj sredini – na selima Sefarada nije bilo – poprimili su, kako smo već rekli, neke orijentalne navike i običaje, počev od spremanja jela, preko oblačenja, kućnog reda, pa sve do ophođenja. Jevrejsko-španjolska bosanska priča, koju njeguju sefardski pisci između dva svjetska rata, puna je primjera iz kojih se vidi kako se ponaša obični bosanski jevrejski svijet u pojedinim životnim prilikama. Ima tu reakcija koje su iste kod svih bosanskih ljudi.“ (Nezirović 1992: 51)

Idrizović unutarnji Samokovlijin svijet vidi kao zatvoren, sudbinski određen prošlošću, pa samim tim i predodređen na patnju:

„Priče izviru iz tragičnog osjećanja svijeta i doimaju se kao doživljene lirske ekspresivne tvorevine. Lica žive u surovoj zbilji, a poezijom dokučuju tajnoviti smisao svega što se događa u njima. Junaci su pred drugačijim iskušenjima od onih u Andrićevim pripovijetkama, u kojima djeca trpe zato što su jevrejska, u Samokovlijinim što ne liče na njih (*Mirjamina kosa*). Patnja je opšta i obostrana i jevrejske i nejevrejske djece, a svijet otuđen i sveden na golo egzistiranje.“ (1983: 43)

S druge strane, u svim Samokovlijinim pripovijetkama dominira fatalizam naslijeđa koji urušava sreću “malih” i “velikih”. Taj fatalizam je očigledan i u izboru likova prema njihovoj posebnosti/izdvojenosti. Iako pozicionirani unutar tipično bosansko jevrejskog ambijenta, od početka do kraja pripovijetke Samokovlijini likovi se bore sa silama koje ih vuku u neku vrstu tragičnog kraja. Folklorno naslijeđe bosanske sefardske zajednice iz narodnih predanja reflektirano je u ovim pripovijetkama, kao i sedimenti mudrosti još iz vremena života na Pirinejskom poluotoku, uključujući preplitanja jevrejske, arapske i romanske tradicije preživjele u usmenoj tradiciji unutar porodičnog kruga. Interpoliranje sefardske narodne/usmene priče, bilo one koja je sadržavala tradicionalne elemente *konseža*, ili one sa elementima

---

9. Do Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini je ukupno živjelo oko četrnaest hiljada Jevreja, od toga u Sarajevu oko deset hiljada. Većinu su činili bosanski Sefardi, dok je Aškenaza bilo oko dvije hiljade i dvjesto. Od devet hiljada odvedenih u logore diljem Evrope, vratilo se u Sarajevo 1237. (Nezirović 1992)

čudesnog i fantastičnog (*kuento*), moguće je zapaziti i u nekim Samokovlijinim pripovijetkama.¹⁰ Fatalizam kao dio kolektivnog usuda ukorijenjen je i u bosanskoj sefardskoj umjetničkoj pripovijeci u vremenu s početka XX stoljeća do Drugog svjetskog rata. Upravo takva je *Kol Nidre (Svi zavjeti)*, prva i ponajbolja pripovijetka Benjamina Pinte¹¹, koji, iako nije imao bogat književni opus poput Avrama Romana-Bukija i Laure Papo-Bohorete, „pripada samom vrhu jevrejsko-španjolske proze u Bosni”¹². (Nezirović 1992: 600).

Iako je život bosanskih Sefarda bio sličan životu ostalog bosanskog stanovništva, on je ipak bio više okrenut unutrašnjem svijetu porodice. Sarajevska bjelavska zajednica Jevreja je ponajviše „bila okrenuta sebi i svom vlastitom duhovnom svijetu” (Nezirović 1992: 199). Spomenuti pisci¹³ su u nekim od svojih pripovijedaka obuhvatili likove djece i nama važne teme koje su prezentirale djetinjstvo. Nezirović spominje brojne ženske članove sefardskih familija, stare majke, *none* koje su ovim pričama okupljale i zabavljale djecu. Za istaknutog člana sefardske zajednice Josefa Avrama Pardu časopis *Jevrejski glas* u nekrologu iz 1932. ističe da je bio narodni pripovjedač, ali da nije pisao, već je pripovijedao. Nažalost iza njega, kao i iza brojnih majki i nona, koje su pripovijedale ove priče djeci, gotovo da nije ostalo nikakvog pisanog traga (Nezirović 1992). Usmena priča je egzistirala kao dio kulture življenja unutar porodičnog kruga. U bosansko-sefardskoj tradiciji, kao i kod ostalih naroda u BiH, priča se ne posvećuje odvojeno djetetu. Dijete je u ovim tradicionalnim pričama pozicionirano uglavnom na margini. Za ove usmene predaje karakteristični su internacionalni motivi – arapske i španjolske svjedoče o uzajamnom preplitanju sa bosanskim narodnim pričama. Da su do nas došle ove priče iz usmene tradicije bosanskih Sefarda bilo bi zanimljivo istražiti njihov uticaj i intertekstualne veze sa

---

10. Oba navedena pojma obuhvata hendiadion *kuento* i *konseža* kojim se označava „narodna priča”. Neki autori nijansiraju razliku, pa ćemo ovdje navesti Nezirovićev prevod razmatranja ova dva pojma prema mišljenju i knjizi Palome Diaz Mas *Los Sefardies Historia Lengua y Cultura*.

„Konseža je riječ koja se obično upotrebljava da se označe ona tradicionalna pripovijedanja, mada izgleda da neki Sefardi prave tananu razliku između konseže, koja bi bila svako pučko pripovijedanje i riječi *kuento*, koja bi odgovarala pričanjima fantastičnog tipa sa elementima magije i čarolije.” (Nezirović 1992: 196)

11. Rođen u Sarajevu, gdje je završio klasičnu gimnaziju, a zatim je studirao pravo u Beču i Zagrebu. Benjamin (Teodor) Pinto je bio jedan od najpoznatijih bosanskih sefardskih novinara između dva svjetska rata. Uređivao je časopise *Jevrejski život* i *Jevrejski glas*. Kao vrstan poznavalac njemačkog i španjolskog bavio se i prevodjenjem, kritikom itd. Nažalost, kao brojni drugi sunarodnjaci stradao je u Drugom svjetskom ratu.

12. Znamo da je postojao ovaj zanimljiv književni ogranak sve do Drugog svjetskog rata, kada je prestao djelovati zbog toga što su autori i brojni članovi njihovih porodica tragično stradali.

13. Spomenućemo neka imena pisaca za koje znamo da bismo ih mogli svrstati u red sefardskih pripovjedača o djeci: Avram Romano Buki „Uspomene iz mog djetinjstva”, Laura Papo Bohoreta „Pelargonija teče Kakoa”, priče Mike Altarca, kao i humoristične priče Moisa Fincija.

autorskom književnosti. O sefardskim umjetničkim pričama koje su ostale zapisane u časopisima, na jevrejskošpanskom jeziku, neprevedene, opet kao i o usmenoj priči, nažalost ne znamo puno. Ostali smo uskraćeni do danas za brojne književne stranice, koje bi nam mogle osvijetliti jedan živ, dinamičan i bogat kulturni tok bosansko-hercegovačke sredine, za koji imamo saznanja o njegovom postojanju. Neke dijelove ovih književnih tekstova nalazimo posredstvom rijetkih prevoda i književnih prikaza, poput onih iz eruditske studije Muhameda Nezirovića. Prethodno spomenuta pripovijetka *Kol Nidre* (1924) naziv je molitve koja se pjeva u hramovima, sinagogama na veliki vjerski dan *Jom Kipur*. Cijelom pripovijetkom dominira sumorna atmosfera, u kojoj je glavni nosilac radnje dječak Josef.

„Svakog bogovetnog dana mogao si vidjeti u blizini Velikog hrama dječaćića s korpom punom košpica, naslonjenog na drveni električni stub. Mogao je imati između osam i devet godina. Lijepo lišće, ali blijedo...to ga je činilo ljepšim, zanimljivijim. Oči, sjajne i tamne, držao je uvijek oborene...” (prema Nezirović 1992: 601)

Pinto opisuje lik djeteta koje se zbog očeve kocke, pića i prerane smrti suočilo sa propašću nekada bogate porodice. Dječak Josef dane provodi u borbi za preživljavanje, prodajući košpice. Ne odlazi u školu, a i prodična kuća je za njega postala sumorno mjesto. Majka je nakon očeve smrti bolovala sedam godina, a onda je ispustila dušu na sveti dan *Jom Kipur*, kao i otac. Tužnom sudbinom dječaka Josefa nagovještava se niz tragičnih nestajanja čitavih porodica iz jevrejskog kruga, ali i sudbinā djece na koju će nas upozoriti i Samokovlijine pripovijetke o djeci.

„Josef je ostavio mrtvu majku, ne ispustivši suze, jer na *Jom Kipur* se ne plače, samo je ukrasio njen jastuk, ne ružama, nego svijećama i otišao u hram.

Hram je bio pun. Njemu je bilo mjesto uz vrata.

Izašao je tužan i vraćajući se jednoj kući imao je dojam da ga prati neka sjen... sjena njegova oca.

Došavši kući nagnuo se nad mrtvu majku i izustio *Kol Nidre*¹⁴. - neka ti bude lako na drugom svijetu!“ (prema Nezirović 1992: 602)

---

14. *Kol Nidre* (*Svi zavjeti*) u sebi sadrži bit tragičnog naslijeđa. Njome se, kao što se vidi u navodu sa početka teksta, unaprijed pristaje na ispaštanje naslijeđa i grijeha predaka. U takvom poimanju svijeta čovjek je kriv po rođenju. U pjesmi se moli za milost i oprost, i zavjetuje se na pokornost i služenje Bogu. „Ovom pjesmom se svi dati zavjeti potiru a, mada znalci objašnjavaju da se njome poništavaju samo zavjeti dati sebi, ipak su mnoge židovske zajednice u Zapadnoj Evropi i Sjevernoj Americi odbacile ovu pjesmu i zamijenile je psalmima“ (Nezirović 1992: 601)

Ova pripovijetka atmosferom općeg beznađa, a posebno teškom sudbinom dječaka Mike, i lika djeteta koje se moli nad mrtvom majkom, odnosno nad Saručom kao zamjenom za nju, ima intertekstualnu poveznicu sa Samokovlijinom pripovijetkom *Kadiš*, napisanom četiri godine nakon Pintove pripovijetke *Kol Nidre*. Dječak koji je ostao siročić, uz to još i bolestan, našao je utočište kod udovice Saručice. Miko je Saručici bio briga, slabo je napredovao, imao je poteškoće sa pamćenjem i učenjem, ali na kraju kada Saručica umire Miko opravdava Saručicu nadu. Učinivši napor koji je bio iznad njegovih mogućnosti, izučivši *Kadiš*, Miko umire naočigled okupljenog svijeta.

„Na avlijska vrata ulazili su prolaznici, Jevreji i muslimani i gledali u Miku kao u čudo. Njegov se glas, tužan i svečan, razliječio i odmicao daleko u tišine rumene večeri...

- ...amen...je...e...šeme raba...

Pjevao je tako dok ne završi molitvu. Tad nastaje tajac. Jedna rutava leptirica udarila je o bijeli zid svojim narančastim krilima. Miko zatvori knjigu, poljubi je diže se na prste, pruži ruke uvis te ostade tako jedan tren pa, kao prelomljen učetvero, složi se na dno basmaka. Pritrčao je ljudi, neki pružaju ključ. Avdaga, ekmedžija, što peče pamukli-somune na čošku u Pehlivanuši, čučnu, dohvati Mikinu ruku pa je podiže i opipa:

- Jok, džanum, nije dječija. Ne treba ključ! Gotovo je, prepuko mu damar. Damla, teška damla-kaza pa spusti ruku. Alahrahmetejle!“ (Samokovlija 1967a: 151)

Dijete izgovara molitvu nad bliskom umrlom osobom, što emotivno izaziva jak efekat, jer snaga i veličina djeteta tu izlazi iz okvira poimanja djetinjstva. Djeca se u procesu odrastanja i snalaženja izjednačavaju sa likovima odraslih, ili ih po herojstvu nadrastaju, pa utoliko vrijedi zapažanje da: „Intencija oba teksta je male učiniti velikim, ili, barem, takvu podjelu relativizirati“ (Spahić 2005: 90)

Sudbina pojedinca u Samokovlijinim pripovijetkama uvijek se prepliće i dodiruje sa sudbinama drugih unutar nekog malog kruga, pri čemu su drugi nerijetko različitih etničkih i vjerskih identiteta. Na jednom mjestu se čuju različite molitve pred mrtvim, i ista želja za mirom i spokojem na drugom svijetu, jer se (ne)sreća posebno reflektuje i pojačava, ili ublažava suočenjem sa drugima. O tom bosansko-jevrejskom intrakulturnom identitetu promišljala je i Šehzada Džafić, slijedeći teorijske stavove Halla i Hofmanna, prema kojima se identitet neke zajednice i pojedinca konstituira tek u sagledavanju sa drugim identitetima: „Pojedinač je vezan za kulturne konstelacije svoje domicilne zajednice, no istovremeno je i sposoban otvarati nove i drugačije (inter)akcije, koje štaviše mogu voditi identitetskim rekonfiguracijama zajednice u cjelini ili pak još čvršćim konzervacijama postojećih konstitucija. Tako

Samokovlijini likovi prelaze granice getoiziranog jevrejskog identiteta pomjerajući ih ili utvrđujući“ (Džafić 2022: 54-55).

4. LIKOVI DJECE U SAMOKOVLIJINIM PRIPOVIJETKAMA

Još od prve pripovijetke *Rafina avlija* (1927) prepoznamo Samokovlijino zanimanje za lik djeteta. Osim što za ovu pripovijetku možemo reći da nosi temeljna obilježja Samokovlijine poetike – karakteristični početak, paralelni razvoj ambijentalne smještenosti lika uz njegovo individualiziranje prema nekoj vrsti izdvojenosti – možemo je svrstati u onu skupinu u kojima su prisutni likovi djece. Premda nisu glavni akteri njihovo prisustvo naglašava dinamiku, dramatičnost i preokret u zbivanjima oko glavnih likova. Rafinu uznemirujuću spoznaju i suočavanje sa bolešću prati smirivanje i povlačenje djece.

„Sve je u božjim rukama, a bog je velik - ponavlja s vremena na vrijeme, pa stisne oči, nabere čelo i moli: Šema Jisrael... Čuj, Izraelu...“

Zna on zašto to čini: vrijeme je. Kad u ovim godinama side ovako teža u noge, zna se šta je.

Komšinka rastjerala djecu iz avlije, svoju uvela u kuću: »Da ste mirni kao bube... Tijo Rafo je bolestan«.

Djeca se smirila i onako po podu raštrkana zaspala.

Na avliju pade tišina, odjednom, nekako naprečac. Nesta vriske i zapomaganja djece koja su se u njoj vazdan tjerala, tukla i otimala o stari zarđali obruč. Umuknu sve, i lupa i škripa avlijskih vrata, i treskanje bešike nad Rafinom odajom. Te večeri se ne ču ni tiha pjesma baba-Katine Ankice, ni lajanje mršave Lise sa dna avlije. Preko avlije prelaze na prstima, a mrak se večeras nekako ranije izvlači iz budžaka i miješa sa svježim dahom vjetra što na mahove polijeće sa granate dudove krošnje.“ (1967a: 10)

Djevojčica Anka je u prvom planu među likovima djece, i uz ostalu djecu, čije ponašanje se mijenja sa Rafinom bolešću, Anka će u ključnim momentima pokazati prema Rafi posebno suosjećanje. Kako Samokovlijine pripovijetke obuhvataju patrijarhalno-tradicionalne teme iz života običnih ljudi, takav je i profil likova dječepatnika. Bez obzira da li su likovi djece uklopljeni u jevrejski sirotinjski ambijent, ili su isprepleteni sa likovima djece iz bolje situiranih porodica, sve ih, kao i likove odraslih, prati isti neispunjivi poriv za srećom. Likovi djece daju poseban obol, čak i u onim pripovijetkama u kojima djeca nisu glavni likovi. Većina korpusno odabranih Samokovlijih pripovjedaka svrstava se u “pripovijetke o djeci” ili prozu o djeci. U njima ne prepoznamo odlike književnosti za djecu, ali su likovi djece istaknuti na

način da se opravdano možemo pozvati na teoriju Charlesa Sarlanda (prema Hunt 2013) koji je tvrdio da je čak i u prozi koja obuhvata djecu nemoguće izbjeći uplitanje ideologije. Pokazao je kako su se određene teorije i pogledi iz teorije književnosti ugradili prvenstveno u interpretaciju i izgradnju dječijih likova. Preokret se dogodio 70-tih godina dvadesetog vijeka. Akcenat je prenesen na analizu prikazivanja djece, preuzetu prema modelu prikaza odraslih (muškarci, bijelci, srednja klasa itd.) i uloga koje im se dodjeljuju. Likovi djece su i u književnosti za djecu i o djeci uvijek određeni konstrukti posredstvom kojih se impliciraju težnje i iskustva neke zajednice. Tako je i sa Samokovlijinim likovima djece. Ovi likovi su izraziti primjeri patnje, koja se tako snažno lomi na najslabijim karikama zajednice. Bosansko-jevrejska djeca nose esencijalni fatum nemoći kao i Samokovlijini likovi odraslih, ali ovdje taj tragizam i nemoć kulminiraju, doživljaj nesreće koja je od ranije prepoznata intenzivira se i implodira u sudbinskoj predodređenosti.

Neke pripovijetke kao *Milenkova radost*, *Sunce nad Drinom* u konačnici ukazuju na idejne vidike novoga doba, nakon Drugog svjetskog rata, iskazanom empatijom prema žrtvama i nadom koju bude nove generacije. U *Milenkovoj radosti* (1949) ideološka konjunktura zrcali se u čobanu Milenku, dječaku koji mašta o priključivanju partizanima u borbi protiv neprijatelja. Milenkovog oca su ubile ustaše i od tada nije prestajao razmišljati o odlasku u partizane. Tok radnje prati dječakovo proživljavanje njemačkih kretanja na aerodromu u Sarajevskom polju, kao i vijesti o njihovim namjerama da započnu ofanzivu. Pozadina priče vezana je za porodicu u kojoj je on pozicioniran kao oslonac za majku i sestru, koje ga sputavaju u realizaciji njegovih snova, ali on čak i bolestan u bolnici ne prestaje sanjati kako će se uključiti u borbu protiv okupatora. Ovdje se lik djeteta ideologizira na fonu književnih trendova u godinama neposredno nakon Drugog svjetskog rata. Tom ideologiziranju su jednako podložni dječiji likovi u literaturi za odrasle, kao i u onoj za djecu. Soc-realistički postulati se učitavaju i u lik dječaka prema pravilima dominirajućeg diskursa. I nije jedini od velikih bosanskohercegovačkih pisaca koji je platio danak zahtjevima ideologije. Vrstan poznavalac svijeta iz kojeg je potekao, Samokovlija je tako i liku bosanskohercegovačkog djeteta dodao viđenje u kojem ima više strepnje, nego vedrine i očekivane dječije bezbrižnosti. Miko je od početka pripovijetke *Kadiš* zarobljen vlastitim usudom, zlom kobi i nemogućnošću da se odvoji od stanja u kojem podnosi svakovrnu uskraćenost i patnju.

„Išao je od ruke do ruke, kao jevtina para, pa pocrni kao Ciganče. U rano je jutro izlazio, zimi i ljeti, da obade mahale i čaršiju, onako zdepast, u odijelu od plavog čita koje mu se zakopčavalo otraga i kuda su mu djeca izvlačila šarenu košulju. Gledao je svojim malim očima kao da slijepac

njima pipa po sunčanom danu. Hodao je bosnog i uvijek nosio u ruci komadiće šarenog stakla, krpice i vikao (kad bi ga djeca dirala) otegnuto: »neću...neću!« Glas mu je ličio ptičjem kreštanju. Pružao je ruke, a nekad i sa ispruženim i raširenim prstima uvis, kao da se brani od napasti što dolaze iz vazduha.“ (Samokovlija 1967a :140)

U Mikovoj defektnosti prepoznajemo samokovlijski poetički manir – lik se izdvaja zbog neke naglašene destrukcije „koja ga iznutra, kao jabuku, nagriza“ (Lešić 1988: 290). Ista napetost prepoznatljiva je kao dio narativne strukture karakteristične i za druge pripovijetke u kojima su glavni likovi odrasli (*Rafina avlija*, *Od proljeća do proljeća*, *Hanka*) koji bez konačnog uspjeha pokušavaju balansirati iznad životnog ambisa. Likovi djece pate, bore se i stradavaju, a kao utjeha, uprkos općoj patnji, u pripovijeci *Kadiš* dominira naratorov mirni ton kazivanja kojim se sugerira nastavak i trajanje života. Taj Samokovlijin implicitni vitalizam se očituje u vedrim i harmoničnim slikama kojima je u pričama zatvarao krug. Nestankom ljudi nije nestalo i života u Saručinoj kući; mačka koja na dnu basamaka doji tek pristigle mačiće, zvuk harmonike koji se čuje iz neke probeharale bašče, zvuk kojim se oglašava podne sa nove katedrale u čaršiji, ruta na pendžeru u napukloj saksiji... svjedoče o tome.

U Samokovlijinim pripovijetkama o djeci likovi djece dijele sudbinu njegovih sunarodnjaka, bosanskih Sefarda, ali i ostale bosanske djece. Samokovlija je jevrejski fatum ugradio u likove, ne zaobišavši da i u pripovijetke o djeci utka motiv nasljednog grijeha. Tako u pripovijeci *Mirjamina kosa*, Mirjam pati iako je okružena blagostanjem. Umjesto smijeha i dječije radosti proživljava odbijanje i osudu druge djece, ali i kompletne sredine, zbog toga što za razliku od ostale jevrejske djece ima plavu kosu. Odbacivanje formirano na osnovi drugačijosti izarsta u mržnju, a kulminira međusobnim sukobljavanjem djece u koje se opet uključuju odrasli. Sama tema nas opet još izravnije intertekstualno upućuje na Samokovlijinu pripovijetku *Plava Jevrejka* (1928), objavljenu iste godine kada i *Mirjamina kosa*. Ovdje se narodna tradicija transponira tako što se umetnutom legendom objašnjava prokletstvo grijeha plave kose, nesretne jevrejske djevojke Mirjam, i njene nesretne ljubavi sa nejevrejnom Milanom. Plava kosa je obilježje nesreće, simbol grijeha koji kao u ispripravijedanoj legendi i u stvarnosti vodi u katastrofu. Nesreća je krenula u drevnom Sefardu kada se kao plod ljubavi i grijeha supruge ljekara, senjore Albandari, i mladog lijepog viteza rodilo “zlatno dijete”. „Tada je bilježena godina 1460. i od tog se vremena rađa u tom koljenu svakog stoljeća po jedna plava Jevrejka” (Samokovlija 1967a: 133).¹⁵

---

15. Zanimljivo je kako Džafić psihoanalitičkim pristupom objašnjava poziciju jevrejskog identiteta i sagledavanje vlastitog identiteta pri čemu likovi djeluju potiskujući vlastito naspram stranog. Pozivajući se na Hofimmanove

Dramatika *Mirjamine kose* potvrđuje Samokovlijinu narativnu strategiju kao i samu prirodu usmjerenosti njegove pripovjedačke imaginacije, koja se „više nego u radnji nalazi dramatično u stanjima svijesti” (Lešić 1988: 279). Sam početak nas priprema za dramu koja slijedi. Nešto je poremećeno u ravnoteži svijeta i stvarnosti, očekujemo šta će se desiti, jer imamo najavu za to.

„Djeca su je mrzila i rijetko da se vraćala kući neuplakana. Tukli su je, teglili za kose i bacali se prašinom i blatom na nju. I Mirjama je bivala sve tiša i sve strašljivija. Sjedila je kod kuće, preturala svoje igračke i neveselo namještala lutke po minderu. Provirivala je sa prozora na sokak, slušala dječiju viku i čeznula da istrči napolje, da se i ona poigra sa njima. Neće je tući, neće sigurno, nadala se, ali su djeca uvijek iznalazila što bilo da joj iskažu mržnju.“ (1967a: 119)

Ovakav je početak i u pripovijeci *Kadiš*, naglim poniranjem u središte radnje, kao u narodnoj bajci *in medias res*, upoznajemo Miku.

„U sami su je mrak ukopali, i kad je Miko krenuo s groblja, uze ga neki stari Jevrejin za ruku. Još je s vrata javio svojoj domaćici:

Doveo sam ga... ne možeš ga ostaviti na cesti... Siroče...” (1967a: 140)

U toj podudarnosti za neke od Samokovlijinih pripovijedaka vrijede zapažanja o transponiranju bajke u druge književne žanrove i oblike. Mirjana Drndarski (1978) je istraživala značaj bajke za modernu književnost. Te uticaje je otkrila kroz postupke junaka u fatalističkoj potrazi za srećom. Na sličan način uočila je ove transponirane elemente narodne bajke u nekim Andrićevim pripovijetkama (*Olujaci*, *Zmija*, *Put Alije Đerzeleza*), kao i Ćopićevoj *Kurit pete čete*, ali i kod nekih pisaca u drugim književnim žanrovima. Potencijalno transponirane elemente narodne bajke u Samokovlijinim pripovijetkama prepoznajemo osim u karakterističnom naglom početku i dramatičnoj najavi nanošenja štete junaku/junakinji, te u sukobljavanjima sa suparnikom, koji je prema Vladimiru Propu oličenje funkcije protivnika. U većini pripovijedaka likovi djece se pokušavaju oduprijeti, sukobiti, ali im taj pokušaj uglavnom ne donesi razrješenje, već ostaje stanje koje traje do kraja pripovijetke. Zlo se za razliku od narodne bajke ne pobjeđuje, ono se jedino uspijeva palijativno

---

interpretacije Freuda autorica tumači nemir djevojke Mirjam u pripovijeci *Plava Jevrejka*. „Takvo iskustvo prezentirano je kroz Mirjaminu sudbinu u priči, a potom i u drami „Plava Jevrejka“. Za razliku od Lune koja svoju potisnutu žudnju i neupražnjenu seksualnost zadovoljava kroz stranca, uspjevši, zahvaljujući paradoksu patrijarhata, nadvladati i osude jevrejske mahale, Mirjam to ne uspijeva. Ona će svoju strast prema pravoslavcu Milanu doživjeti kao grijeh i izdaju svojih najbližijih i cijele jevrejske zajednice“ (2022: 62). Lik u pripovijeci nosi, dakle, „tragičnu krivicu“, odnosno griješno naslijeđe predaka koje se ne može izbjeći. O tome svjedoči i molitva *Kol Nidre* na početku rada, kao pobožna pjesma kojom se moli za oprost od predačkog grijeha.

potisnuti proplamsajima probuđene ljudskosti koju će iskazati djeca ili odrasli. Tada je kraj pripovijetke smireniji, kao u pripovijeci *Kako je Rafael postajao čovjek*, kada djevojčica Luna zbog koje je Rafael, dječak-šegrt, trpio najviše batina, pokazuje empatiju prema njemu.

Za razliku od književnosti za djecu, u kojoj se prešutno podrazumijeva da se pripovijetke ili romani uglavnom završavaju sretnim raspletom, za Samokovlijine pripovijetke o djeci to ne možemo reći. Sondirajući stanja svijesti svojih likova, koristeći dramske elemente, on završava priču ostavljajući junake da pate i podnose nesreću, sa manje ili više nade. U pripovijetkama o djeci taj usud postaje još teži i za čitatelja upečatljiviji, jer ga trpe najslabiji, djeca, čija je moć da se suprotstave sudbini ravna nuli. Junaci kao u narodnoj bajci pokušavaju da nadvladaju prepreke koje remete njihovo djetinjstvo, a najčešće su to bolest, nerazumijevanje i odbacivanje sredine, kao i različiti vidovi borbe da se savlada bezizlaz životne zadatosti.

Nasuprot pripovijetkama koje počinju nekom uznemirujućom najavom i zloslutnim očekivanjem, pripovijetka *Solomonovo slovo* započinje vedrim tonom. Priča ne prolazi bez zapleta, koji ima svoj vrhunac kada zabrinuti roditelji intervenišu, jer mali David, iako su mu od Saruče “kupili” jednu dojku, ostaje gladan i slabo napreduje. Samokovlija je dijalog Saruče i trgovca Maira razvio sa elementima tragikomedije. Uvod za to je bio kada su Saruču šokirali nacrtavši Solomonovo slovo pokušavši njenu zaprepaštenost umiriti objašnjenjem: „To je da Bog blagoslovi sisu i da se zna da je ovo Davidovo” (Samokovlija 2004: 97). Kao što možemo zaključiti ni ovdje glavni likovi nisu djeca, nego se sva radnja plete oko i zbog njih, kulminira kada Saruča i Samuel treba da se odluče šta će uraditi. Samokovlija je i u ovoj pripovijeci pokazao da je majstor epskog narativa, ali i opisa likova kada unutarnja psihološka, potiskivana stanja prokuljaju iz dubina i kaže se ono što se ne bi reklo da nije stanje afekta koje izvodi iz ravnoteže.

5. SAMOKOVLIJINE PRIPOVIJETKE U KONTEKSTU BOSANSKOHERCEGOVAČKE KNJIŽEVNOSTI ZA DJECU I O DJECI

Prisutnost djece i djetinjstva u Samokovlijinoj prozi o djeci je u bosanskohercegovačkoj kritičkoj literaturi uočena i ranije (Idrizović, Kadrić). Njegov svijet se razlikuje od drugih bosanskohercegovačkih proza o djetinjstvu (Andrić, Kulenović...). Tragika Samokovlijinih likova nosi obilježje matične sredine, čak i kada se u susretu sa Drugim prepoznaje kao podudarnost po nečemu, u najčešćem slučaju po

nesreći koja prati likove.

Ni „u književnosti bosanskih Sefarda nema tekstova koji su pisani specijalno za djecu, niti listova i časopisa koji bi im nudili odgovarajuće sadržaje“ (Kadrić 2010: 49). Ista situacija je i kod drugih naroda u Bosni i Hercegovini sve do pojave “začetnikā dječje knjige” Alekse Šantića, Jovana Dučića i Svetozara Ćorovića.¹⁶ Stanje će se promijeniti potkraj devetnaestog stoljeća kada su počeli izlaziti časopisi: *Bosanska vila*, *Nada*, *Zora*, *Behar*, kasnije *Novi behar* sa dodatkom *Dječji novi behar*. Idrizović za priloge namijenjene djeci u ovim časopisima kaže da su to tradicionalne forme narodne književnosti od epske pjesme, do pitalice i zagonetke (Idrizović 1983: 11).¹⁷ Samokovlija je, kao i drugi pisci koji su uključivali svijet djetinjstva u svoj književni opus, i sam bio pod dojmom vlastitih slika i doživljaja ponesenih iz specifičnog hronotopa određenog bosansko-sefardskim elementima. Najsnaznije i najranije doživljaje iz djetinjstva sažima u doživljaj prirode, odnosno rijeke Drine u pripovijeci *Sunce nad Drinom*, u kojoj kroz kontrast ljepote i ljudskog zla progovara o ključnim tačkama svoga identiteta i vlastitom doživljaju novog svijeta, u kojem je i sam učestvovao.

„Rođen sam u Goraždu, u toj maloj varošici Istočne Bosne kroz koju teče divna i plahovita Drina. Gotovo cijelo djetinjstvo proveo sam na toj rijeci. Drina je za mene jedan od najdubljih doživljaja. Zanosila me je kao neko živo, božanstveno biće. Njena bistra čarobna zelena boja, puna sunca, koja mi se tih godina redovno slivala u dušu svakog ljeta, ispunila me za cijeli život vedrinom, čistotom i nekom čudesnom snagom.“ (Samokovlija 1967b: 335)

Poetski zanos iz prvog dijela pripovijetke, apoteozu ljubavi i sentimentalnu vezanosti za rijeku iz djetinjstva, u drugom dijelu smjenjuje realizam. Prelazi se na historijske događaje iz Drugog svjetskog rata, opisana su strašna stradanja civila kao i pokolj na Drini, poštovanje smjenjuje osjećanje stida u ime ljudske vrste. Ideja bratstva i jedinstva je nada koja mu vraća iz djetinjstva ponesenu vjeru u život i ponovni doživljaj ljepote Drine. Kroz lik dječaka, a potom splavara Klindže, Samokovlija personificira erotski zanos rijekom kao ženom. Od dječaćkog ranog ushita taj doživljaj

16. Autori mostarskog kruga osamdesetih godina devetnaestog stoljeća, iako primarno nisu bili pisci za djecu, niti su to kasnije postali, objavljivali su najviše poeziju namijenjenu djeci u somborskom *Golubu* i novosadskom *Nevenu*.
17. Uz mostarski krug Idrizović je naveo i sarajevski književni krug, čitav niz pisaca od kojih su mnogi potekli izvan Bosne i Hercegovine, a za Sarajevo su bili vezani službom. Brojni prosvjetni radnici objavljivali su u čuvenom *Školskom vjesniku*. Uz to što je njegovo prisustvo stvaralo pretpostavke za nastanak dječje knjige u Bosni i Hercegovini, mnogi su ga smatrali za časopis koji je prednjačio u cijeloj tadašnjoj Austro-Ugarskoj, a ticao se školskih tema. Uz urednika i pisca *Školskog vjesnika* Ljuboja Dlustuša, spomenućemo i Josipa Milakovića, Jagodu Truhelku, Jelicu Belović Bernardzikowski, Hamdiju Mulića i Nazifa Resulovića.

prolazi sve faze stapanja i sjedinjenja sa rijekom, do konačnog u kojem je Thanatos prevladao nad Erosom, kao što biva u životu. Slika u kojoj se Klindžo stapa sa nabujalom Drinom prožeta je ježom i ima elemente fantastičnog. Psihološko stanje lika dato je izvana, narator pušta Klindžu da nas iznenađuje svojom divljom odvažnošću i ljubavlju koja izlazi iz racionalnih okvira, a manifestuje se u njegovim postupcima.

ZAKLJUČAK

Samokovlija je među piscima čije su pripovijetke zastupljene decenijama u bosanskohercegovačkim nastavnim planovima i programima od osnovne škole do univerziteta, ali i pripovjedač koji je kroz neke likove dao upečatljivu sliku bosanskog djeteta i djetinjstva. Njegovi likovi djece postali su trajni simboli i metafore patnje, trpnje i tinjajuće nade. Tako ih prema tipovima djece u Arièsovoj podjeli (Ariès 1989: 12) možemo svrstati u dvije skupine; one u kojima djeca pate usljed naglog odvajanja od djetinjstva, kao u pripovijeci *Kako je Rafael postajao čovjek, Kadiš i Djeca ulice*. Drugi tip djeteta „ljubimca“, mjezimčeta simbolizira Mirjam. Opisujući ovaj odnos prema djetetu u najranijem djetinjstvu svjedočimo da su patnji doprinijeli odrasli. Pripovijetka *Mirjamina kosa* suprotstavlja se u recepciji pripovijeci *Solomonovo slovo*, zbog toga što djeca iz različitih socijalnih i porodičnih sredina na kraju opet bivaju izložena izrazitoj nemilosti drugih. Kao da se ovim potvrđuje Samokovlijina blago sugerirana misao da ni materijalno blagostanje nije dovoljan garant za sreću, sigurnost i mirno djetinjstvo. Zbog uticaja koji su ove pripovijetke ostavile na formiranje generacija čitatelja, vrijedilo je iznova sagledati kako su se određeni, socijalni, kulturni i povijesni aspekti ugradili u Samokovlijinoj prozi. Ove pripovijetke, kroz gotovo sve promatrane likove djece, simboliziraju univerzalnu ljudsku patnju i nemoć pred zlom, što je posebno naglašeno dominantnim dramskim nabojem i strukturom narativa. Traženje sreće u okovanosti fatumom nijansirano je u odnosu prema vremenu nastanka pojedinih priča. U ranim Samokovlijinim pripovijetkama iz prvog i drugog kruga dominira fatalizam, bez ikakvog razrješenja, dok pripovijetke nastale nakon Drugog svjetskog rata donose otklon od fatalizma, dopuštaju nadu i mogućnost optimističnijeg pogleda na život i budućnost. U neke likove djece ugrađeni su ideološki postulati, u rasponu od tragizma do buntovništva u skladu sa historijskim procesima, preobražajima i konjunkturama. Zanimljivo je da, iako su Samokovlijine pripovijetke oslikale jevrejski bosanski ambijent, autor se u prozi nakon Drugog svjetskog rata, kada je govorio o žrtvama, nije posebno bavio temom holokausta, što bi zasigurno bio poseban izazov, posebno iz ugla pripovijedaka koje

govore o djeci i djetinjstvu.¹⁸ U Samokovlijinim pripovijetkama možemo pratiti evoluiranje u povijesnom pristupu likovima djece. Ako bismo na tragu kulturalnog materijalizma ili novog historizma tragali za skicama prošlosti u Samokovlijinoj prozi, onda bi ove pripovijetke mogle biti važne za buduće kulturalne studije i kulturološka promišljanja o bosanskohercegovačkom djetinjstvu, kao promjenjivom aspektu “kulturalnog organizma” (Biti 1997: 203).

Izvori:

1. Samokovlija, Isak (1962), *Mirjamina kosa i druge pripovijetke*, Svjetlost, Sarajevo
2. Samokovlija, Isak (1967a), *Sabrana djela, knj. I*, Svjetlost, Sarajevo
3. Samokovlija, Isak (1967b), *Sabrana djela, knj. II*, Svjetlost, Sarajevo
4. Samokovlija, Isak (2004), *Nosač Samuel i druge priče*, Biblioteka Dani, Civitas, Sarajevo

LITERATURA:

1. Ariés, Philippe (1962), *Centuries of Childhood*, prev. Robert Baldick, Vintage Books, New York
2. Arijes, Filip (1989), *Vekovi detinjstva*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd
3. Begić, Midhat (1987), *Raskršća II*, Veselin Masleša, Svjetlost
4. Biti, Vladimir (1997), *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb
5. Bosmajian, Hamida (2002), *Sparing the Child*, Children’s Literature and Culture, Vol. 16, Routledge, New York and London
6. Crnković, Milan (1986), *Dječja književnost*, Školska knjiga, Zagreb

---

18. Ali i u književnosti za djecu i onoj koja djecu na bilo koji način uključuje trebalo je vremena da se progovori o ovoj kompleksnoj temi. U tom smislu zanimljiva je studija *Štednja djeteta (Sparing the Child)* (Bosmajian 2002) i promišljanja o tuži i neizrečenom u književnosti za djecu i mlade čitatelje, koja svjedoče o brojnim i dugogodišnjim dilemama različitih autora o tome kako govoriti o ovoj važnoj temi. Razmatranja Bosmajian uključuju različite aspekte i poziciju djeteta u vremenu holokausta od žrtve do onih koji su bili zlouotrijebljeni kao dio Hitlerove mladeži. „Djeca su korištena i zloupotrebljavana u historiji; oni nemaju snagu mada su oni nasljednici budućnosti.” (“Children are used and abused in history; they have no power though they are inheritors of the future.”) (Bosmajian xii, prev. autorice)

7. Dujmović, Sonja M. (2021), *Pod državnim okriljem. Historija djetinjstva u Bosni i Hercegovini 1878-1941.*, Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo
8. Drndarski, Mirjana (1978), *Narodna bajka u modernoj književnosti*, Institut za književnost i umetnost – Nolit, Beograd
9. Džafić, Šeherzada (2022), "Narativna reprezentacija bosansko-jevrejskog intrakulturnog identiteta (na primjerima pripovjedaka Isaka Samokovlije)", *Društvene i humanističke studije*, 4(21), 51-68.
10. Hameršak, Marijana (2011), *Pričalice. O povijesti djetinjstva i bajke*, Algoritam, Zagreb
11. Hameršak, Marijana, Dubravka Zima (2005), *Uvod u dječju književnost*, Leykam international Zagreb
12. Idrizović, Muris (1976), *Književnost za djecu u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo
13. Idrizović, Muris (1983), *Pregled književnosti za djecu u Bosni i Hercegovini*, Svjetlost, Sarajevo
14. Idrizović, Muris (1984), *Igra i zbilja*, Oslobođenje, Sarajevo
15. Kadrić, Rašida (2010), *Djetinjstvo u bosanskohercegovačkoj priči*, Bosanska riječ, Tuzla
16. Lešić, Zdenko (1988), *Pripovjedači*, Veselin Masleša, Sarajevo
17. Nezirović, Muhamed (1992), *Jevrejsko-španjolska književnost*, Svjetlost, Sarajevo
18. Prop, Vladimir (1982), *Morfologija bajke*, Prosveta, Beograd
19. Sarland, Charles (Čarls Sarlen) (2013), "Nevinih nema: ideologija, politika i književnost za djecu", u: Hunt, Peter (Piter Hant) (prir.), *Tumačenje književnosti za djecu*, Univerzitet u Beogradu – Učiteljski fakultet, Beograd
20. Shavit, Zohar (1986), *Poetics of Children's Literature*, The University of Georgia Press, Athens and London
21. Spahić, Vedad (2005), *Vrt Bašeskija: Ljetopis Mula Mustafe Bašeskije u savremenoj bosanskohercegovačkoj književnosti i književnoj znanosti: intertekstualne i metatekstualne relacije*, BosniaARS, Tuzla
22. Tutnjević Staniša (ur.) (1986), *Zbornik radova o Isaku Samokovliji*, RO Institut za jezik i književnost, OOUR Institut za književnost – Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo
23. Zima, Dubravka (2011), *Kraći ljudi (povijest dječjeg lika u hrvatskom dječjem romanu)*, Školska knjiga, Zagreb

THE CHILDHOOD AND CHILDREN'S CHARACTERS IN SAMOKOVLJA'S SHORT STORIES

Summary:

The characters of children in Samokovlija's stories left a distinctive and recognizable mark in the literature of Bosnia and Herzegovina. Following the postulates of Ariès, this Paper examines the phenomenon of childhood from the perspective of the changeability in the comprehension of the position of the child and childhood in various social and ideological contexts. The children's characters, according to the considerations included, are contextualized between real and literary–fictional aspects of the Sephardic heritage. Based on the selected examples of Samokovlija's stories about childhood and children, we perceive the author's most important narrative strategies. The Paper also points to how much traditional comprehension of the child and childhood in the literature of Bosnia and Herzegovina, and in the Bosnian – Sephardic literary heritage made typically and characteristically social, cultural, and historical elements of the identity be incorporated in Samokovlija's characters of children.

Keywords: the childhood; Isak Samokovlija; Sephardic Literature; the Bosnian-Herzegovinian short stories about children

Adresa autorice
Author's address

Edina Murtić
Univerzitet u Sarajevu
Filozofski fakultet
edina.murtic@ff.unsa.ba